

ЕТНОМОВНІ АСИМІЛЯЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДІ ПОВІТУ МАРАМУРЕШ (Румунія)

Михайло Зан

Мова як засіб спілкування членів етнічної спільноти є системою сприймання, уніфікації та передавання інформації. Найчастіше саме мова виступає головною етнодиференціюючою рисою, що відрізняє один етнос від іншого. Кожна мова реально існує як практика комунікативних зв'язків між представниками певного етносу для позначення, номінування конкретних явищ і процесів дійсності. Таким чином, мова виконує комунікативну, номінативну, гносеологічну, культуротворчу, ідентифікуючу, інтегративну та дезінтегративну функції¹. Перебування етнічних груп в умовах поліетнічного середовища (як етнічної або національної меншин) створює своєрідні феномени інтеретнічного середовища, а саме: вільне володіння переважною більшістю населення регіону двома або й трьома мовами, лексичні запозичення від мови державотворчого (титульного) етносу (нації), входження в когнітивно-семантичну структуру домінуючої спільноти, зрештою, «дрейф» примордіальної етноідентичності та поглиблення мовної асиміляції членів етнічної спільноти.

Своєрідною є етномовна ситуація в гірському повіті Марамуреш, де компактно проживають українці. Вони є автохтонами цієї території, адже перші писемні відомості про поселення в гірському Марамуреші фіксуються вже в XIV ст. Тривалий час там відбувалися складні етнокультурні, етносоціальні та етно-

політичні трансформації, що спричинили відповідні зміни в соціальному житті місцевого українства. Державна етнополітика в 60–80-х роках ХХ ст. (тобто за часів правління Н. Чаушеску) негативно відобразилася на рідномовному культурно-освітньому рівні українців, посилювався процес їхньої добровільно-примусової асиміляції². Умови демократизації румунського постреволюційного суспільства виявилися сприятливими для оптимізації етнокультурного життя українців. Утім, постали проблеми соціально-економічного характеру, що віднесли на інший план мистецтво, культуру та освіту. Отож, на наш погляд, етносоціологічні дослідження в регіоні варто проводити за віковими групами. Такий підхід дозволяє порівняти своєрідні «етнокультурні маркери» поколінь, виявити тенденції етнокультурних змін у регіоні.

Етнодемографічна оцінка ареалу українства в регіоні

За даними перепису населення 2002 року, кількість української етноп групи в цьому регіоні Румунії становить 34 026 осіб. З них 1964 особи проживають у містах. Це – Сігету Мармацієй (1225 осіб), Бая Марє (351 особа), Вішеу де Сус (274 особи), Бая Спріє (45 осіб), Сеїні (33 особи), Борша (21 особа), Кавнік (14 осіб), Тергу Лапуш (1 особа). Водночас, аналізуючи мовний склад українства в названих містах повіту, констатуємо зменшення кількості осіб, які визнають українську мову як рідну (материнську). Це – 1536 осіб, що менше за реальну кількість осіб, які визначили себе українцями за етнічною ознакою³.

У сільській місцевості повіту Марамуреш офіційно нараховується 32 062 особи, які визначили себе українцями. В основному українці представляють компактні ареали переважної більшості населення комун Поляни (9696 осіб), Кривий (4650 осіб), Русково (4578 осіб), Верхня Рівна (4062 особи), Бистра (с. Би-

стрий, Красна, Вишівська Долина, загалом – 4021 особа), Ремети (2260 осіб), Великий Бичків (сс. Луг над Тисою, Кричунів, Великий Бичків, Тиса) (разом – 2639 осіб). Окремі групи українців проживають у с. Кимпулунг ла Тиса (23 особи), Нижня Рівна (18 осіб), Окна Сугатаг (14 осіб), Сарасеу (12 осіб), Ульмень (11 осіб), в інших селах – від восьми осіб до однієї. Так само як і в містах, кількість українців, які визнають рідною українську мову (за даними перепису), зменшується. Це – 31 969 осіб, які визначили рідною українську мову⁴.

За конфесійною ознакою українці повіту Марамуреш на 81,6 % – ортодокси (27 776 осіб); 10 % (3524 особи) є послідовниками неопротестантської течії п'ятидесятників; чисельно зростають громади адвентистів сьомого дня (767 осіб); 658 осіб є греко-католиками; 74 особи – римо-католики; 56 – реформати; 48 – баптисти⁵. На підставі наших польових етнологічних студій у регіоні впродовж 2002, 2003, 2006 та 2007 років можемо констатувати певну закритість українців, які належать до неопротестантських громад. У їхньому середовищі зникає народна обрядова традиція, побутує румунська мова під час богослужінь, продукуються інші стереотипи поведінки. Уважаємо, що ця проблема вартує окремого етносоціологічного обстеження.

Постановка проблеми дослідження

Як бачимо, уже на підставі даних перепису населення 2002 року можна робити висновок про асиміляційну тенденцію в середовищі українства повіту Марамуреш. Водночас проблема етномовних процесів у контексті вивчення білінгвізму більш багатогранна, ніж цифрові дані перепису населення. Насамперед потребують вичерпних відповідей питання про:

- мовну ідентичність опитаних та їхніх батьків;
- джерела вивчення української та румунської мов;

- рівень володіння мовами (письмо, читання літератури);
- практичне використання мов у «близькому» та «далекому» людському середовищі;
- оцінка розмовної мови в життєвих ситуаціях тощо.

Об'єкт та предмет студії

Об'єктом нашого дослідження є українська національна меншина повіту Марамуреш Румунської держави. Предметом студії є аналіз етномовних процесів у середовищі українства повіту в компаративному розрізі поколінь. Власне, для цього порівняльного вивчення ми виділили чотири вікові групи опитаних: 1) особи до 20 років; 2) 20–40 років; 3) 40–60 років; 4) старші 60 років. Дослідження проводилось у таких сільських населених пунктах повіту Марамуреш: Поляни, Кривий, Русково, Верхня Рівна, Коштіль, Бистрий, Красна, Вишівська Долина, Луг над Тисою, Великий Бичків, Кричунів, Тиса, Кимпулунг ла Тиса, Ремети; крім цього, опитування проводилося серед українців містечка Вішеу де Сус.

Вибірка та дослідницький інструментарій

Використовувалася стихійна вибірка респондентів у сільських поселеннях досліджуваного регіону. Принагідно зауважмо, що проводилося некласичне соціологічне анкетування. Під час польових етнологічних експедицій (2002, 2003, 2006, 2007 рр.) у сільських населених пунктах повіту Марамуреш одночасно на окремі анкети фіксувалися відповіді опитаних щодо вживання мови. Упродовж означеного часу до вивчення традиційної культури та етнічної ідентичності українців повіту Марамуреш, крім автора цих рядків, були залучені спеціалісти з Румунії (Ярослава Колотило, Люба-Ірина Горват, Аліна Асталош, Золтан Тот, Мара Пушкаш-Лобонц, Корнел Град та ін.)

та України (Микола Вегеш, Анастасія Вегеш, Оксана Дербаль, Іван Хланта, Павло Леньо, Василь Король).

Загалом було опитано 200 осіб. Інструментарієм є анкета респондента для оцінки мовної ідентичності. Крім запитань про особисті дані (вік, стать, освіта, релігія тощо), у табличній формі фіксувалися відповіді щодо джерела вивчення, рівня письмового та усного володіння українською та румунською мовами, обставинами вживання мов. Дані анкет були опрацьовані, підраховані відсотки відповідей на поставлені запитання нижче представлені в таблицях, які потребують окремого «прочитання» та пояснення. Для кращого розуміння специфіки опитаних вікових груп спочатку проаналізуємо їхні етносоціальні портрети.

Етносоціальний портрет опитаних вікової групи № 1 (до 20 років)

Стать. Серед 40 опитаних цієї групи – 15 (37,5 %) осіб чоловічої та 25 (62,5 %) жіночої статі.

Локальність. Географічно опитані представляють компактні ареали розселення українців у повіті Марамуреш. Серед респондентів 17 осіб із с. Русково, 6 осіб – із Вишівської Долини, 5 осіб – з Великого Бичкова, 4 особи – із с. Красна, по 3 особи – із сіл Верхня Рівна та Кривий, по 1 особі – з Полян та Бистрого. Опитані є корінними жителями вказаних населених пунктів, тільки у трьох випадках місце проживання не збігається з місцем народження. Це – українці-переселенці з м. Вішеу де Сус повіту Марамуреш та с. Копачеле повіту Караш-Северін; один респондент з Вишівської Долини є переселенцем з Верхньої Рівни.

Етнічна та мовна ідентичність. Серед 40 опитаних цієї вікової групи 37 визначили себе як «українці», а троє – як «румунни», хоч в анкетах вони вказують, що рідна мова їхніх батьків – це українська мова. На наш погляд, така ситуація пояснюється

громадянською ідентичністю місцевих українців молодого віку. Досконало володіючи румунською мовою та розуміючи під «національністю» належність до громадянства Румунської держави, молоде покоління ідентифікує себе на цьому рівні. Так, зокрема, наші спостереження під час польових етнологічних експедицій упродовж останніх років засвідчують, що молоде покоління українців проявляє певне збентеження та стурбованість перед власним «недосконалим» володінням материнською мовою. Їм важко пояснити, що розмовна мова, як правило, є діалектною, тому не варто відмовлятися від спілкування. Деякі респонденти відмовлялися давати свідчення, соромилися перед групою дослідників-етнологів, особливо з України.

Серед опитаних тільки у двох випадках виявилися нащадки етнічно змішаних (батько – українець, мати – румунка і навпаки) шлюбів. Утім, вони визначили себе як «українці», на відміну від 3 осіб, як мовилось вище, які ідентифікувалися румунами, маючи обох батьків українців. Очевидно, тут певну роль відіграє чинник мовного та етнокультурного середовища, що спонукає до українського етноідентифікаційного вибору.

Освітній рівень. Опитана молодь цієї групи – особи, які вже отримали середню освіту, школярі місцевих шкіл, ліцеїсти м. Сігету Мармаціей, студенти вищих навчальних закладів (4 особи). Отримана румуномовна освіта представниками цієї групи спонукає відповідно до мовної рефлексії, що проявляється в читанні та письмі, румуномовній лічбі, використанні електронно-обчислювальної техніки, мобільних телефонів тощо. Саме це засвідчують цифрові дані таблиць 3, 4. Очевидно, що практика використання державної мови на всіх рівнях освоєння часу і простору породжує феномен входження місцевого українства в когнітивно-семантичну структуру румунського етносу. Про це ми вже зауважували у своїй окремій публікації, аналізую-

чи відповідні етномовні процеси в середовищі українців повіту Сату Марє⁶. Скажімо, одна з опитаних (дівчинка восьми років) у с. Красна, батьки якої є українцями, розуміє українську, але не використовує її, розмовляє тільки румунською мовою⁷. Причини очевидні – практика румуномовного навчання в школі (повіт Бігор, куди переїхали її батьки) та відсутність україномовного виховання з боку батьків.

Релігійна ідентичність. Опитані, як правило, зараховують себе до ортодоксального релігійного середовища (35 осіб, або 87,5 %), до якого й належить більшість українців гірського повіту Марамуреш. Так, за даними перепису населення 2002 року, 81,6 % українців є ортодоксами⁸. Серед опитаних троє (7,5 %) – віруючі п'ятидесятники (за переписом населення 2002 року 10 % українців Марамуреша належать до цієї конфесійної групи); по 1 особі – Свідки Єгови та адвентисти сьомого дня.

Аналіз мовної ідентифікації опитаних вікової групи № 1

Для опитаних цієї вікової групи звичним є використання поряд з українською мовою румунської. У багатьох випадках румунською говорити простіше, адже можна пояснити складніші речі. Власне, як засвідчують дані таблиці 1, серед опитаних 95 % вважають, що румунською володіють досконало, а українською вже 87,5 %.

Більшість респондентів опанували румунську літературну мову у школі, тому добре знають румунське письмо. Як правило, це стовідсоткове володіння румунською мовою. Виняток, як і в нашому дослідженні (див. табл. 4), становлять діти дошкільного віку, які ще не навчилися читати й писати державною мовою. Як бачимо з таблиці 4, 80 % опитаних певною мірою вміють читати і писати українською, а 17,5 % взагалі не читають і не можуть писати українською мовою. Опитані пояснюють це та-

кими висловлюваннями: «Знала, але забула писати»⁹; «вчителі так вчили, не дуже добре знаю українську»¹⁰.

Отож, як уже зазначалося, молодь активно включається в румуномовну когнітивно-семантичну структуру. Це відбувається завдяки засобам масової інформації. Як і в Україні, молодь частіше дивиться телевізор, ніж читає літературу. Це засвідчують дані таблиці 5. Так, художню літературу румунською мовою читають тільки 52,5 % опитаних, більше (67,5 %) читають релігійну літературу, 70 % вказали, що читають періодичну пресу.

Порівняно із цими даними впадає у вічі зниження показників щодо україномовної літератури. Найбільший відсоток (45 %) становить читання спеціалізованої літератури. Це – опитані школярі, які вивчають українську мову як предмет у школі й вимушені опановувати цю «спеціалізовану» літературу. Тільки третина опитаних декларували, що читають україномовну пресу, релігійні тексти, художню літературу.

Аналіз розмовної практики опитаних з близькими, друзями, знайомими засвідчує цікавий факт. У випадку спілкування з дідусями / бабцями, батьками опитана молодь указує українську мову (95 %), а вже спілкування з братами / сестрами показує іншу цифру – 87,5% спілкуються українською, а 20 % вказали, що використовують румунську (див. табл. 6). Тобто молодь фактично використовує в повсякденній мовній практиці білінгву, адже відсотки накладаються і респонденти визнають, що розмовляють «і так і так» або «все одно», «коли як треба».

Зрозуміло, що, спілкуючись з представниками румунської етнічної спільноти, українці використовують румунську мову (82,5 % у табл. 6), але й спілкуючись з рідними, які проживають за межами повіту Марамуреш, опитані вживають румунську мову. Для прикладу, опитані хлопці з Вишівської Долини стверджували, що з двоюрідними братами з Тімішоари та Орадеї

розмовляють тільки румунською, оскільки ті не можуть українською¹¹.

Лише пізнавальною є оцінка мовної практики респондентів у різних життєвих ситуаціях (під час молитви, сварки, розмови з домашніми тваринами, лічба, думка). Прикметно, що відсоток використання румуномовної лічби є вищий, ніж україномовний (див. табл. 7). Щодо молитви, думки (мислення або «внутрішнього діалогу»), мовних експресій (сварки), то порівняння відсотків також засвідчує своєрідне накладання україномовної та румуномовної практики («і так і так» – часто казали опитані).

Отож, аналіз показує, що поряд з діалектною україномовною повсякденною практикою спілкування молоде покоління українців сільської місцевості Марамуреша поступово формує подвійну мовну ідентичність. Витіснення української мови в цьому середовищі відбувається за рахунок пріоритетності для опитаних румуномовних засобів масової інформації, а також зменшення кількості осіб, які б читали україномовну літературу.

Етносоціальний портрет опитаних вікової групи № 2 (20–40 років)

Стать. Серед опитаних цієї групи 16 чоловіків (44,4 %) та 20 жінок (56,6 %). Така ситуація зумовлена насамперед відсутністю в селі (заробітчанство) або ж зайнятістю на виробництві чоловіків двадцяти-, тридцяти- та сорокарічного віку.

Локальність. Серед 36 опитаних 17 є жителями с. Русково, 4 особи – Вишівської Долини, 4 – с. Луг над Тисою, по 3 особи – із сс. Поляни та Красна, по 2 особи – із сс. Верхня Рівна та Коштіль, 1 опитаний – з Бистрого. Серед цієї групи в семи випадках місце проживання не збігається з місцем народження. Утім, усі опитані походять з ареалу розселення українців повіту Марамуреш.

Етнічна та мовна ідентичність. Усі опитані цієї групи чітко ідентифікувалися українцями за етнічною та мовною ознаками, пов'язали рідномовну ідентичність власних батьків зі своєю етнічністю. Виняток становить один цікавий випадок у с. Русково. Респондентка, мати в якої циганка, а батько українець, ідентифікувалася українкою за мовною та етнічною характеристиками. Вона твердила, що під час перепису населення назвала себе українкою¹². Отже, в умовах компактного розселення представники недержавотворчих спільнот переймають етнічні маркери домінуючої групи, так як це має місце на Закарпатті (мовна асиміляція циган, словаків, німців)¹³.

Освітньо-професійний рівень. Переважна більшість опитаних цієї групи мають середню освіту (44,4 %), менше – середню спеціальну (41,6 %), 4 особи – вищу освіту та одна – початкову. Опитані жінки є безробітними, домогосподарками (10 осіб), так само безробітними є 5 чоловіків. Інші представляють такі варіації зайнятості: педагоги (6 осіб), механіки (3 особи), лісники (3 особи), столярі (2 особи), інженери (2 особи), по одному представнику – редактор на телебаченні, сезонний робітник, продавець, швачка, маляр. Більшість опитаних працюють у селі або в м. Сігету Мармаціей.

Як бачимо, серед представників цієї групи молодих людей великою є частка безробітних. Проблема, яка потребує окремого вивчення, – заробітчанство серед осіб цієї вікової групи. Фактично в селах чоловіки в основному на заробітках в Іспанії, Португалії, Бельгії, Франції та інших країнах. Під час формування стихійної вибірки важко було знайти респондентів-чоловіків, а у випадку спілкування вони іронічно ставилися до предмета розмови. Навіть просте спостереження засвідчує факт формування нової соціальної групи українців-заробітчан, які наразі, повертаючись на батьківщину, вкладають зароблені кошти в будів-

ництво сучасних комфортабельних власних осель, відкривають магазини на кшталт «АВС» тощо. Ці люди опанували мови тих країн, де працювали тривалий час. Для прикладу, у с. Поляни спілкувалися із жителькою села, яка розповідала про умови праці в Іспанії; вона там вийшла заміж за каталонця, спілкуються іспанською мовою¹⁴. Подружжя планувало й надалі працювати в Іспанії, одночасно спонсоруючи будівництво власного будинку біля батьківського обійстя в Полянах з перспективою періодичного повернення в село.

Релігійна ідентичність. Опитані здебільшого є віруючими-ортодоксами (майже 90 %), 2 – греко-католики, 1 – п'ятидесятник та 1 – атеїст.

Аналіз мовної ідентифікації опитаних вікової групи № 2

Опитані цієї групи вважають, що володіють українською мовою досконало на 100 %, а румунською на 91,6 %. Якщо в попередній групі джерелом вивчення державної мови на 12,5 % виступали батьки опитаних, то в цій віковій групі домінує школа (97,2 %).

Опитані частіше (80,5 %), легше (86,1 %) та із задоволенням (86,1 %) спілкуються українською мовою. Однак оцінка опитаними власної розмовної практики (див. табл. 3) виявилася доволі амбівалентною. Їм важко відповісти, якою мовою (українською чи румунською) легше / із задоволенням розмовляти. Як правило, вони твердять, що «це залежить від ситуації», «і так і так легко», проте в умовах переважного україномовного середовища симпатії схиляються на бік материнської мови.

Рівень володіння румунською мовою (читання / письмо) у цієї групи стовідсотковий. Щодо української мови, то ситуація відрізняється, адже 5,6 % опитаних вказали, що не вміють чи-

тати й писати українською, а 8,3 % уміють тільки читати українські тексти.

Принагідно слід зауважити, що опитані цієї групи досить солідарно твердили про те, що читають періодичну пресу, художню літературу, яку видає Союз українців Румунії. Це засвідчують цифрові дані в таблиці 5. Скажімо, україномовну пресу читають [а цілком вірогідно, що треба розуміти як «уміють» або «можуть» читати. – М. 3.] 72,2 % опитаних, а художню літературу аж 88,9 %, що менше за румуномовну (72,2 %). Такий факт, найімовірніше, можна пояснити декларацією можливостей, а не реального стану речей для більшості із цієї вікової групи. В умовах румуномовного мас-медійного простору українство, як засвідчують дані з таблиці 5, надає перевагу відповідно румуномовній пресі, релігійній літературі (91,7 %). Менш читабельною є художня (72,2 %) та спеціалізована література (52,8 %), перевагу якій віддають опитані з вищою та середньою спеціальною освітою.

Цікавою є оцінка розмовної практики з рідними, близькими, знайомими, друзями. На 100 % опитані цієї вікової групи схильні до спілкування з дідусями / бабцями, батьками, братами / сестрами саме материнською мовою. Водночас можна наводити паралелі з опитаними попередньої групи (до 20 років), які фактично можуть виступати дітьми для вікової групи № 2. Ми констатували, що є тенденція до спілкування румунською мовою для першої вікової групи навіть у близькому середовищі. Це підтверджується даними, наведеними в таблиці 6, де вказана цифра 16,7 % тих опитаних, які спілкуються румунською мовою з власними дітьми. Опитані пояснювали, що діти не хочуть спілкуватися українською, оскільки вважають, що чудово знають румунську літературну мову, яку опанували в школі. Доходить до ситуацій, коли респонденти з іронією кажуть: «Я з ними

по-українськи, а вони мені відповідають румунською». Українці констатують, що їм все одно якою мовою спілкуватися – румунською чи українською, тому у своїй більшості не виступають проти румуномовного пріоритету власних дітей. Один респондент, наприклад, із с. Верхня Рівна засвідчує, що з дітьми розмовляє румунською, бо вони «забули українську мову»¹⁵.

Констатація «і так і так розмовляю» або підтвердження класичного білінгвізму цієї вікової групи засвідчується відповідями щодо спілкування з друзями, знайомими (100 % як для української мови, так і для румунської; див. табл. 6).

На відміну від попередньої вікової групи, де низькі показники україномовної лічби, в аналізованій групі респонденти вільно переходять з української на румунську і навпаки. У цифрових даних 100 % вказали, що рахують українською мовою, але переймають румунські відповідники (16,7 %). Зростає показник румуномовної молитви (13,9 %), інші показники (думка, сварка, спілкування з худобою) на 97,2 % україномовні.

Отже, можна зробити попередній висновок про домінування україномовного диференціюючого фактора для представників цієї вікової групи. Разом з тим опитані є зразковими представниками білінгви, оскільки вільно спілкуються обома мовами. Тенденцією є зростання частки тих, хто спілкується з дітьми не материнською мовою, а державною.

Етносоціальний портрет опитаних вікової групи № 3 (40–60 років)

Стать. Серед опитаних цієї вікової групи виявилось 13 чоловіків (30,24 %) та 30 жінок (69,76%). Ситуація подібна до попередньої групи, оскільки чоловіче населення від 40 до 60 років більш зайняте на виробництві, працює за кордоном і менш схильне до спілкування з дослідниками.

Локальність. Опитані цієї групи проживають у таких населених пунктах: Русково (9 осіб), Верхня Рівна (8 осіб), Поляни (4 особи), по 3 особи – Великий Бичків, Красна, Луг над Тисою, Вишівська Долина, по 2 особи – Кричунів, Коштіль, Кривий, Бистрий, по 1 особі – Ремети та Вішеу де Сус. У десятих випадках місце проживання респондентів не збігається з місцем народження. Але це переважно переселенці, як і в попередньому випадку, з україномовних сіл Марамуреша.

Етнічна та мовна ідентичність. Серед 43 опитаних цієї вікової групи всі, крім одного, ідентифікували себе українцями та україномовними. Один з опитаних є нащадком етнічно змішаного шлюбу румуна та українки, тому його ідентифікаційний вибір виявився румунським. В однієї з респонденток батько є угорцем (с. Коштіль), але вона визначає себе українкою.

Освітньо-професійний рівень. Більшість опитаних (48,8 %) мають середню освіту, менше (25,6 %) отримали середню спеціальну освіту, 4 особи (9,3 %) мають вищу освіту та 7 осіб (16,3 %) – початкову освіту. За професійною стратифікацією опитані цієї групи розподілилися так: домогосподарки (16 осіб), робітники (10 осіб), учителі (5 осіб), по 2 особи (пенсіонери, держслужбовці, працівники пошти), по 1 особі (священик, водій, продавець, лісник, лісоруб, швачка).

Релігійна ідентичність. Більшість опитаних є ортодоксами – 34 особи (79,0 %), майже 6 осіб (14 %) належать до неопротестантської громади п'ятидесятників, по 1 особі з опитаних – до адвентистів сьомого дня, Свідків Єгови, греко-католицької церкви.

Аналіз мовної ідентифікації опитаних вікової групи № 3

Зауважмо, що респонденти цієї вікової групи критичніші у своїх відповідях, ніж попередні. Як видно з таблиці 1, 93 % відповіли, що українською мовою володіють вільно, а 4,6 % – доводять вільно, а 18,6 % вважають, що володіють нею добре. Як і в попередніх групах, респонденти опановували українську мову вдома, серед рідних, насамперед батьків. Тільки в одному випадку (про це зазначалося вище, нащадок румуно-українського шлюбу, де виховання відбувалося в румуномовному середовищі) респондент основ української мови навчився «серед людей».

Якщо представники двох попередніх вікових груп опановували румунську мову в школі, то опитані цієї групи в межах 23,4 % вивчали мову «серед людей» (у селі, на роботі тощо), більшість (72 %) опанували румунську мову в школі. Але це нижчий показник, ніж у представників першої та другої вікових груп опитаних. Фактично це покоління (особливо 50–60-літні люди), яке мало можливість навчатися в україномовних класах, що й спричинило відповідне status quo у відповідях респондентів.

Представники цієї групи вільніше (90,7 %), із задоволенням (86 %) та частіше (83,7%) вживають материнську мову в порівнянні з попередніми віковими групами.

Загалом респонденти володіють українською літературною мовою на рівні письма та читання творів на 81,4 %, а 16,3 % зазвичай, що вміють тільки читати українською. Майже стовідсотковим, крім одного випадку, є володіння письмом та читанням румунською мовою. Опитані відзначають, що «забули» українську мову, уміють тільки читати¹⁶; указують, що раніше писали і читали, а наразі «забулося»¹⁷; деякі навіть категорич-

но стверджують: «Імо румунський хліб, значить, маємо порумунськи говорити»¹⁸ тощо.

Цікавими є факти, коли представники цієї вікової групи відроджують знання української мови. Одна респондентка, наприклад, зазначила, що українською мовою навчилася краще писати, вивчаючи її вдома «з дітьми, які робили домашні завдання з предмета»¹⁹.

Порівню з опитаними другої вікової групи особи від 40 до 60 років менше читають україномовної літератури (див. табл. 5). Це саме стосується й румуномовної літератури, за винятком періодичної преси (79 %) та релігійних текстів (83,7 %).

Спілкування з близькими відбувається, як правило, українською (97,7 %). Проте, як показують результати дослідження, серед опитаних цієї групи зростає частка тих, що спілкуються з дітьми державною мовою (23,3 %). Опитані навіть із жалем констатують, що діти не розмовляють українською²⁰. Прикметним є також збільшення кількості осіб, котрі моляться (27,9 %), рахують (18,6 %), вживають мовні експресії під час сварки (11,6 %), застосовуючи румуномовну лексику.

Таким чином, можна твердити, що для вікової групи (особи 40–60 років) характерним є українсько-румунська двомовність. На відміну від представників молодшого покоління, румунську мову опитані засвоювали як у школі, так і в робочих колективах. Рівень володіння українським письмом є дещо нижчий, ніж у другій віковій групі. Опитані довго (крім розмовної) не використовують на практиці української літературної мови, що й спричиняє інтеграцію в румуномовний культурно-інформаційний простір. Це відбувається через читання релігійних текстів (насамперед у середовищі неопротестантських громад), румуномовну лічбу, спілкування з дітьми державною мовою тощо.

Етносоціальний портрет опитаних вікової групи № 4 (старші 60 років)

Стать. Серед опитаних цієї групи 32 чоловіки (39,5 %) та 49 жінок (60,5 %).

Локальність. За місцем проживання опитані розподілені так: Поляни (16 осіб), Русково (12 осіб), Кривий (6 осіб), Верхня Рівна (5 осіб), Коштіль (2 особи), Красна (9 осіб), Бистрий (6 осіб), Вишівська Долина (4 особи), Луг над Тисою (8 осіб), Кричунів (5 осіб), Великий Бичків (2 особи), Ремети (4 особи), Кимпулунг ла Тиса (1 особа), Вішеу де Сус (1 особа).

У 19 випадках з 81 місце народження опитаних не збігається з місцем теперішнього проживання. В основному це особи, які одружилися в сусідньому селі. Тобто в середовищі цієї групи відбулися внутрішньо-регіональні міграції на кшталт: «Поляни–Кривий», «Верхня Рівна – Поляни», «Верхня Рівна – Коштіль», «Тиса (Миків) – Кричунів», «Вишівська Долина – Красна», «Петрова – Красна», «Бистрий – Кимпулунг ла Тиса (Довге Поле)».

У двох випадках серед опитаних зафіксовано горизонтальну територіальну мобільність респондентів у межах повітів: «повіт Караш-Северін – Бистрий та Русково»; один випадок – «повіт Бігор – Верхня Рівна»; один випадок – «повіт Сучава – Бистрий»; один випадок – «сучасна Чернівецька область України – Луг над Тисою». Цей аналіз засвідчує динаміку територіальної мобільності серед осіб, які наразі належать до представників старшого покоління. Слід відзначити, що вивчення міграційних процесів у середовищі українців Румунії – це фактично «біла пляма» соціально-демографічних студій як Румунії, так і України.

Етнічна та мовна ідентичність. Опитані цієї вікової групи солідарно ідентифікували себе українцями або «руськими людьми», маючи на увазі (при повторному запитанні, що вони розуміють під цим) належність до української спільноти. В од-

ному випадку в с. Поляни зафіксована ідентичність «рутен» («русин»). Респондент визначив власну мову та мову своїх предків як «рутянську»²¹.

Принагідно зауважимо, що рутенська (русинська) ідентифікація майже не трапляється в досліджуваних нами сільських населених пунктах повіту Марамуреш. Це засвідчує й перепис населення 2002 року. Згідно з офіційними даними у повіті визначили себе «рутенами» тільки 56 осіб, серед яких 46 мешкають у м. Бая Маре та 10 – у Сігету Мармаціей²². Водночас спілкування із сільськими жителями україномовних сіл Марамуреша під час етнологічної експедиції в серпні 2007 року засвідчує факт конструювання цієї ідентичності під впливом засобів масової інформації. Окремі опитані (так би мовити, «лідери думок» у селі) повідомлені про діяльність Культурного Союзу рутенів Румунії під головуванням Г. Фірцака, нещодавно відбувся Конгрес русинів в Сігету Мармаціей. Респонденти показували рутенський часопис «Руська віра» («Credința rusină»), спеціально підготовлене 2007 року румуномовне видання книги Павла-Роберта Магочія «Народ нізвідки» («Poporul de niciunde: Istorie în imagini a rutenilor carpatici»)²³.

Слід зазначити, що оцінки цього явища є протилежними в середовищі українства Марамуреша. Більшість не розуміє нагальності «проблеми» цієї ідентифікації та виявляє байдужість або збентеженість²⁴. Інші навіть глузують із цієї проблеми, особливо представники сільської інтелігенції²⁵. Окремі під впливом періодичної преси конструюють цю ідентичність, порівнюючи власну мову і традиції із загальноукраїнськими («Українці – на Україні, а ми тут – руснаки, українцями ся зробили 1944 року, коли зайшли руські»)²⁶. Отож, як ми наголошували в окремій публікації, у разі практичної роботи з українським населенням з боку русинських діячів та потурання з боку держави майбут-

ній перепис може зафіксувати більшу кількість так званих «рутенів» Румунії, як це мало місце у Словаччині²⁷. Утім, це також окрема проблематика наукового дослідження.

Представники виділеної нами четвертої вікової групи, як мовилось, за одним винятком, чітко ідентифікувались українцями. Крім цього, вони вказали, що мова їхніх батьків у більшості власне «українська». У двох випадках мати опитаних – румунка, у одному випадку батько – румун. Однак це не позначилося на їхньому українському етноідентифікаційному виборі. Таким чином, компактність проживання та мовне середовище каталізує процес інкультурації на рівні української етної групи.

Освітньо-професійний рівень. Опитані – особи пенсійного віку, займаються в основному домашніми справами. У цьому середовищі значним є відсоток респондентів, які не мають освіти (майже 26 %, або 21 особа з кількості опитаних). Високою є частка осіб з початковою освітою (від двох до чотирьох класів), це – 32 особи (39,5 %). Середню освіту мають 9 осіб (11,2 %), середню спеціальну – 11 осіб (13,5 %), вищу – 8 осіб (9,8 %).

Релігійна ідентичність. У середовищі опитаних цієї вікової групи 69 осіб (85,2 %) ортодоксів, 5 осіб (6,2 %) греко-католиків, 4 особи (5 %) Свідків Єгови, по 1 особі (по 1,2 %) відповідно – римо-католик, п'ятидесятник та адвентист сьомого дня.

Прикметно, що навіть стихійна вибірка опитаних майже відзеркалює конфесійну картину в середовищі українства Марамуреша та засвідчується тенденція до включення в неопротестантські громади сільських жителів.

Аналіз мовної ідентифікації опитаних вікової групи № 4

Як бачимо з даних таблиці 1, українці старшого покоління майже стовідсотково визначають досконале володіння українською розмовною мовою. На відміну від попередніх вікових груп, у середовищі старшого покоління фіксується нижчий рівень досконалого володіння державною румунською мовою (56,8 %), а 28,4 % вказали, що володіють з певними труднощами, майже 15 % визнають факт недосконалого володіння цією мовою. Даються взнаки фактори первинної соціалізації означеного покоління, низький рівень освіченості, на що вказувалося вище. Самі респонденти негативно оцінюють це явище. Для прикладу, одна з опитаних твердила, що «не знаючи волоську, не може піти до лікаря»²⁸.

Низький загалом рівень освіченості серед старшого покоління зумовив вивчення державної мови в умовах середовища. Як відзначали респонденти, румунську мову засвоювали повсюдно – у селі, на базарі, у корчмі, на роботі і т. д. Саме це відзначено в таблиці 2 – 48,2 % опитаних цієї групи. Тільки половина опитаних опанували румунську мову в школі. Тому оцінка ними власної розмовної практики, що відображено в таблиці 3, орієнтована на українську мову більше, ніж у представників опитаних трьох попередніх вікових груп. Українською респонденти спілкуються частіше (87,6 %), легко та із задоволенням (91,3 %).

Поряд із частим використанням української розмовної мови серед цієї вікової групи найнижчий показник письма та читання (66,7 %). Тільки читати українською мовою уміють 16 %. Зовсім не вміють читати й писати українською 17,3 % опитаних. Так само «падають» показники щодо румунської мови: читають і пишуть 74 %, тільки читають 6,2 %, не вміють писати й читати румунською 19,8 % респондентів старшого віку.

Такий стан речей зумовив низькі показники та відповіді опитаних щодо жанрових різновидів читання українською та румунською мовами. Прикметне інше – поряд з тим, що молоде покоління до 20 років отримує освіту та має можливість навчатися й українською мовою, удосконалювати власне розмовну та діалектну українську, старше покоління більше читає україномовної літератури. Для порівняння: молоде покоління декларує 37,5 % читання періодичної преси українською мовою, а старше – 44,4 %; молодь читає релігійні тексти (35 % опитаних) – старше покоління вже 53 %; щодо художньої літератури, то тут теж перевага старших – 32,5 % у молоді проти 34,5 % у старшого покоління. Можливо, це пояснюється читанням літератури на домашнє завдання [? – М. 3]. Так само перевагою молоді є «спеціалізована література», під якою опитані тінейджери фактично розуміють підручники (45 %). Старше покоління, зрозуміло, не обтяжує себе читанням спеціальної літератури українською мовою, за винятком представників старшого покоління інтелігенції, що й відображено в таблиці 5 (9,8 %). Для прикладу, колишні вчителі, наразі пенсіонери, мають укомплектовані бібліотеки з доволі рідкісними книгами, які видані в 50–80-х роках минулого століття.

Розмовна мова з іншими людьми для старшого покоління – переважно українська (98,7 % з дітьми; 100 % з братами та сестрами, друзями, знайомими). Цікавий факт, що потребує окремого аналізу – спілкування з онуками, яке іноді відбувається опосередковано через дітей. Онуки, у разі проживання поза межами сільського населеного пункту, «забувають» українську мову. Тому є два варіанти: розмовляти з ними румунською або спілкуватися через дітей. Одна з опитаних констатувала, що із внучкою спілкується тільки румунською мовою²⁹. Інша відзначала, що не може порозумітися з п'ятнадцятирічним онуком, який не розмовляє українською³⁰.

Розмовна мова в життєвих ситуаціях також визначається опитаними як українська (96,3 %), за винятком графи «під час сварки» (88,9 %), оскільки опитані досить часто вказували, що стримуються і не проявляють мовних експресій або інвектив. Румуномовною на 18,5 % є лічба, що є одним із проявів інтеграції в румуномовну знакову систему в усіх вікових групах.

Таким чином, опитані старшого віку найкраще зберігають материнську мову, використовують її в повсякденному житті досить часто. У спілкуванні з рідними також використовують українську мову. Водночас проблемою є спілкування з онуками, які «забувають» мову своїх предків. Характерною рисою, що об'єднує всі вікові групи, є тенденція до використання румуномовної лічби як вияву інтеграції до знакової системи домінуючої державотворчої спільноти.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок

По-перше, проведене дослідження етномовних проблем у середовищі української національної меншини повіту Марамуреш засвідчує, що відповідну проблематику варто аналізувати на мікрорівні, з'ясовуючи багатоаспектність білінгвізму в цьому регіоні. Поряд із діалектною україномовною повсякденною практикою спілкування українці сільської місцевості Марамуреша поступово сформували подвійну (бінарну) мовну ідентичність або ж білінгву. Поділ опитаних на чотири вікові групи (до 20 років; 20–40 років; 40–60 років; старші 60 років) дозволив детально проаналізувати мовну ідентифікацію в порівняльному аспекті.

По-друге, аналіз проблеми в середовищі опитаних до 20 років засвідчує, що відбувається витіснення материнської мови за рахунок домінування державної мови. Серед молодого покоління (фактично дітей та підлітків) найменшою є частка тих, хто

досконало володіє українською мовою (87,5 %). Умови отримання освіти, перспективи подальшого працевлаштування зумовлюють пріоритетність державної мови для опитаних. Як показали підрахунки, для цієї групи найбільш високими є показники румуномовного спілкування з батьками (15 %), братами та сестрами (20 %). Досить значним є показник румуномоної лічби (77,5 %). Отож, молодше покоління, з одного боку, добре інтегрується в румунський соціум, з другого, втрачає етнічні маркери української етнічності.

По-третє, для представників другої вікової групи (від 20 до 40 років) визначальним є україномовний етнодиференціюючий чинник. Опитані є яскравими представниками білінгви, оскільки вільно спілкуються обома мовами. Вони декларують сто відсоткове володіння українською мовою. Однак, якщо уважно прочитати табличні дані, з'ясовується, що така самооцінка далека від реалій. Опитані на 86,1 % володіють українською літературною мовою. Серед опитаних для 19,5 % розмовляти румунською мовою легше. Така сама тенденція простежується в оцінці спілкування з дітьми (16,7 % румунською мовою). Прикметно, що така ж частка осіб цієї вікової групи, які використовують румуномовну лічбу.

По-четверте, для вікової групи № 3 (40–60 років) рівень володіння як розмовною, так і літературною українською мовою є нижчий. Представники цього покоління засвоювали мову в школі (72 %) або ж у робочих колективах (23,4 %). Вони частіше живають розмовну мову (83,7 %) і менше читають або пишуть українською літературною мовою (81,4 %). Румунську мову використовують, коли читають періодичну пресу (79 %) та релігійні тексти (83,7 %). Значною є частка осіб, які використовують румуномовну лічбу (18,6 %) та спілкуються з дітьми державною мовою (23,3 %).

По-н'яте, опитані старшого віку (після 60 років) найбільшою мірою зберігають рідномовну ідентичність. Порівно з іншими групами частіше використовують українську мову в повсякденному спілкуванні (87,6 %). Проте через досить низький рівень освіченості (66,7 % уміють читати й писати українською та відповідно 74 % румунською) практично мало використовують материнську мову на письмі або коли читають тексти. Для 18,5 % опитаних пріоритетною є державна мова у спілкуванні з власними дітьми. Виявленою проблемою для цієї категорії респондентів є спілкування з онуками, які втратили україномовну ідентичність.

По-шосте, можна констатувати окремі загальні мовні тенденції серед українства Марамуреша, які впливають із проведеного дослідження:

– тенденція до збільшення частотності використання української мови при збільшенні віку (тобто чим старшою є людина, тим частіше вживає українську розмовну мову; див. табл. 3);

– зворотна тенденція до зменшення частки осіб, які досконало володіють румунською мовою в розрізі поколінь (чим старшою є людина, тим гірше володіє державною мовою; див. табл. 1);

– тенденція до зменшення частотності читання українських текстів для представників другої, третьої та четвертої вікових груп (тобто чим старшою є людина (після 20 років), тим менше вона пише й читає українською мовою; див. табл. 4–5);

– тенденція виняткової популярності та моди на державну мову для підростаючого покоління українців повіту Марамуреш. Це стимулюється державою через систему виховання та освіти, засобів масової інформації Румунії та самими батьками дітей (див. табл. 2);

– тенденція до спілкування дорослих із дітьми державною мовою, що проявляється в дедалі зростаючій кількості дітей, які вивчають румунську мову вдома, а не в школі (див. табл. 6);

– тенденція, яка поєднується у всіх поколіннях, а в підростаючого найбільшою мірою проявляється, це – румуномовна лічба. Цей факт ми пояснюємо інтеграцією українців Марамуреша як представників румунського соціуму в знакову систему освоєння простору і часу, тобто когнітивно-семантичну структуру домінуючої державотворчої етногрупи румунів (див. табл. 7).

По-сьоме, ураховуючи поліваріантність етноідентичності українців повіту Марамуреш, вплив сучасних факторів етносоціального та етнокультурного плану вважаємо за перспективу дослідження таких проблемних блоків: 1) з'ясування ролі конфесійного чинника соціальної та етнічної самоідентифікації українців повіту Марамуреш; 2) дослідження фактора заробітчанства в регіоні; 3) вимір векторів міжетнічних дистанцій у гірському ареалі; 4) аналіз практичної діяльності в сільській місцевості громадських організацій української національної меншини Румунії; 5) наукове окреслення «рутенської проблеми» тощо.

Зведені табличні дані проведеного дослідження етномовних процесів у середовищі української національної меншини повіту Марамуреш

Рівень володіння мовами

Таблиця 1

Вікові групи	№ 1 (до 20 років)		№ 2 (20–40 років)		№ 3 (40–60 років)		№ 4 (старші 60 років)	
	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Досконало	87,5%	95%	100%	91,6%	93%	79%	98,7%	56,8%
Добре	10%	5%	–	8,4%	4,6%	18,6%	1,3%	28,4%
Недосконало	2,5%	–	–	–	2,4%	2,4%	–	14,8%

Джерело вивчення мови

Таблиця 2

Вікові групи	№ 1 (до 20 років)		№ 2 (20–40 років)		№ 3 (40–60 років)		№ 4 (старші 60 років)	
	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Джерело вивчення	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Батьки	100%	12,5%	100%	2,8%	97,7%	4,6%	100%	1,2%
Школа	–	87,5%	–	97,2%	–	72%	–	50,6%
Інше	–	–	–	–	2,3%	23,4%	–	48,2%

Оцінка опитаними власної розмовної практики

Таблиця 3

Вікові групи	№ 1 (до 20 років)		№ 2 (20–40 років)		№ 3 (40–60 років)		№ 4 (старші 60 років)	
	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Оцінка розмовної практики	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Легше	72,5%	27,5%	86,1%	13,9%	90,7%	9,3%	91,3%	8,7%
Із задоволенням	75%	25%	86,1%	13,9%	86%	14%	91,3%	8,7%
Частіше	72,5%	27,5%	80,5%	19,5%	83,7%	16,3%	87,6%	12,4%

Рівень письма та читання мовами

Таблиця 4

Вікові групи	№ 1 (до 20 років)		№ 2 (20–40 років)		№ 3 (40–60 років)		№ 4 (старші 60 років)	
	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Рівень письма та читання								
Пишу та читаю	80%	97,5%	86,1%	100%	81,4%	97,7%	66,7%	74%
Тільки читаю	2,5%	–	8,3%	–	16,3%	2,3%	16%	6,2%
Не пишу і не читаю	17,5%	2,5%	5,6%	–	2,3%	–	17,3%	19,8%

Жанрові різновиди читання

Таблиця 5

Вікові групи	№ 1 (до 20 років)		№ 2 (20–40 років)		№ 3 (40–60 років)		№ 4 (старші 60 років)	
	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Жанрові різновиди читання								
Газети, журнали	37,5%	70%	72,2%	91,7%	65,1%	79%	44,4%	48,1%
Релігійна література	35%	67,5%	86,1%	91,7%	67,4%	83,7%	53%	58%
Художня література, поезія	32,5%	52,5%	88,9%	72,2%	34,9%	37,2%	34,5%	12,3%
Спеціалізована література	45%	65%	47,2%	52,8%	30,2%	32,5%	9,8%	12,3%

Розмовна мова з іншими людьми

Таблиця 6

Вікові групи	№ 1 (до 20 років)		№ 2 (20-40 років)		№ 3 (40-60 років)		№ 4 (старші 60 років)	
	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Розмовна мова								
З дідусями, бабцями	95%	12,5%	100%	–	–	–	–	
З батьками	95%	15%	100%	–	97,7%	7%	–	–
З братами, сестрами	87,5%	20%	100%	–	97,7%	11,6%	100%	3,7%
З дітьми	–	–	83,3%	16,7%	90,7%	23,3%	98,7%	18,5%
Зі знайомими, друзями	80%	82,5%	100%	100%	97,7%	93%	100%	84%

Розмовна мова в життєвих ситуаціях

Таблиця 7

Вікові групи	№ 1 (до 20 років)		№ 2 (20-40 років)		№ 3 (40-60 років)		№ 4 (старші 60 років)	
	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська	Українська	Румунська
Розмовна мова								
Під час молитви	87,5%	27,5%	97,2%	13,9%	90,7%	27,9%	96,3%	9,9%
Лічба	72,5%	77,5%	100%	16,7%	95,3%	18,6%	96,3%	18,5%
Думка	87,5%	22,5%	97,2%	2,8%	95,3%	7%	96,3%	7,4%
Під час сварки	87,5%	20%	97,2%	2,8%	93%	11,6%	88,9%	11,1%
Звертання до домашньої худоби, тварин	87,5%	12,5%	97,2%	2,8%	95,3%	4,7%	96,3%	3,7%

Примітки:

- 1) у відповідях на запитання анкети, які відображені у зведених таблицях 5–7, дозволялися подвійні позначення, тому сума відсотків не тотожна 100%, а може бути значно більшою, особливо в таблиці 6;
- 2) знаком «←→» у таблицях позначені варіанти без відповідей.

¹ *Кафарський В. І.* Етнологія. – К., 2006. – С. 333–336.

² *Куреляк В.* Проблеми та перспективи українського шкільництва Румунії // Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : матеріали міжнародного круглого столу, 30 листопада 2006 року, м. Ужгород, Україна. – Ужгород, 2006. – С. 163–164.

³ Дані статистичних матеріалів: Direcția Județiană de statistică (Baia Mare). Județul Maramureș. Recensământul populației și al locuitorilor (2002). Populația stabilă după etnie; Populația stabilă după limbă maternă.

⁴ Дані статистичних матеріалів: Direcția Județiană de statistică (Baia Mare). Județul Maramureș. Recensământul populației și al locuitorilor (2002). Populația stabilă după etnie; Populația stabilă după limbă maternă.

⁵ Дані на CD статистичного видання: Recensământul Populației și Locuitorilor 18 martie 2002. Vol. IV. Structura Etnică și Confesională / Institutul Național de Statistică. Editura «Revista Română de Statistică».

⁶ *Зан М.* Етномовні процеси в середовищі українства Сатумарського повіту (Румунія) // Carpatica – Карпатика. Вип. 23. Актуальні проблеми історії та етнології. – Ужгород, 2003. – С. 262–278.

⁷ Респондент – Арделян Марія (1995 р. н.), с. Красна, 8 серпня 2003 року.

⁸ Дані на CD статистичного видання: Recensământul Populației și Locuitorilor 18 martie 2002. Vol. IV. Structura Etnică și Confesională / Institutul Național de Statistică. Editura «Revista Română de Statistică».

⁹ Респондент – Ільчук Маріанна (1985 р. н.), с. Русково, 4 серпня 2002 року.

¹⁰ Респондент – Арделян Анна (1986 р. н.), с. Красна, 8 серпня 2003 року.

¹¹ Респонденти – Годинчук Юрій (1990 р. н.) та Співалюк Георгій (1992 р. н.), с. Вишівська Долина, 10 серпня 2003 року.

¹² Респондент – Бумбар Іонела (1981 р. н.), с. Русково, 4 серпня 2002 року.

¹³ Див.: *Зан М.* Етнонаціональна структура населення Закарпаття у світлі результатів перепису населення 2001 р. // Carpatica – Карпатика. Вип. 28. Актуальні проблеми політичної історії та духовності Закарпаття. – Ужгород, 2003. – С. 145–156.

¹⁴ Респондент – Богар Анна (1984 р. н.), с. Поляни, 7 жовтня 2006 року.

¹⁵ Респондент – Кващук Іван (1962 р. н.), с. Верхня Рівна, 11 серпня 2003 року.

¹⁶ Респондент – Бойчук Юлія (1955 р. н.), с. Красна, 8 серпня 2003 року.

¹⁷ Респондент – Кубаш Марія (1950 р. н.), с. Поляни, 7 жовтня 2006 року.

¹⁸ Респондент – Арделян Василь (1951 р. н.), с. Красна, 8 серпня 2003 року.

¹⁹ Респондент – Романюк Люба (1959 р. н.), с. Верхня Рівна, 10 жовтня 2006 року.

²⁰ Респондент – Шофінець Юрій (1944 р. н.), с. Поляни, 31 липня 2002 року.

²¹ Респондент – Лонга Штефан (1928 р. н.), с. Поляни, 7 жовтня 2006 року.

²² Дані згідно з: Direcția Județeană de statistică (Baia Mare). Județul Maramureș. Recensământul populației și al locuitorilor (2002). Populația stabilă după etnie.

²³ Респондент – Піпаш Марія (1930 р. н.), с. Тиса, 16 серпня 2007 року.

²⁴ Респондент – Бобота Ірина (1935 р. н.), с. Кимпулунг ла Тиса, 17 серпня 2007 року.

²⁵ Респондент – Романюк Павло (1953 р. н.), с. Кричунів, 19 серпня 2007 року.

²⁶ Респондент – Піпаш Микола (1926 р. н.), с. Тиса, 16 серпня 2007 року // Запис на цифровий диктофон «Sony».

²⁷ *Зан М.* Українці Пряшівщини та Мараморощини на початку ХХІ ст. (словацька та румунська моделі асиміляційних процесів) // *Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць.* Вип. 23. – К., 2007. – С. 46–50.

²⁸ Респондент – Логош Параска (1934 р. н.), с. Кривий, 1 серпня 2002 року.

²⁹ Респондент – Арделян Юліанна (1927 р. н.), с. Красна, 8 серпня 2003 року.

³⁰ Респондент – Арделян Іляна (1934 р. н.), с. Красна, 8 серпня 2003 року.